

אוטוביוגרפיה (גם) לבני נעורים -

ספרה של עלית אולשטיין "תנורי טרה קוטה בעיר כבושה,

סיפורה של ילדה קטנה"

פרופ' אילנה אלקד-להמן

מבוא

בשנת 2010 ראה אור ספרה של עלית אולשטיין, ילידת צ'רנוביץ, שנת 1938. עלית היא פרופסור אמריטה לבלשנות באוניברסיטה העברית. ספרה **תנורי טרה קוטה בעיר כבושה, סיפורה של ילדה קטנה** הוא סיפור חייה, כילדה שנולדה בצ'רנוביץ ושהתה שם בזמן השואה, סיפור שלא היה ידוע למרבית ידידיה ועמיתיה לעבודה.

במאמר על ייצוגם של ילדים ניצולי שואה בספרות, בוחנת עמיה ליבליך (2004) בעין של פסיכולוגית ובמבט בינתחומי, סיפורי חיים המייצגים את התופעה. ליבליך מציגה אבחנה בין שלושה אופני התייחסות לילדות בשואה: עדויות, מחקר, ביטויים אמנותיים בספרות, קולנוע וכו'. העדויות הן של מי שחווה ילדות בשואה, ומספר את סיפורו. מטרתן היא הצגת הסיפור הסובייקטיבי, לעצמו, למשפחתו או לארגון/חברה אליהם מתייחס הניצול. הזמן החולף, ההזדקנות, וכן התמיכה החברתית לתיעוד השואה הם תמריצים לרצון הניצולים לספר את סיפורם. הניצול-העד מכונן בדבריו אמת נרטיבית סובייקטיבית, בה "סיפור החיים הוא הזהות" (ליבליך, 2004, עמ' 78). העדויות נאספות, תוך מודעות לכך כי מאגר העדים ייתם כשילכו לעולמם הניצולים. גם המחקר מסתמך על עדויות, הנצברות מתוך איסוף וניתוח שיטתיים. עריכת העדויות נעשית מתוך שאיפה להגיע לחשיפת אמת היסטורית. אולם מחקרים מגיעים רק למעטים ורק לעתים נדירות פורצים את גבולות הארכיון. לעומת זאת, ביטויים אמנותיים לנושא הילדות בשואה, ביצירות העוסקות בילדות זו ללא יומרה להצגת אמת היסטורית, מגיעים לרבים ובונים זיכרון-תרבות. האפשרות להיכנס לעולם נפשי ולתאר חיי נפש במורכבות וברגישות ספרותית, מהווה "יתרון פסיכולוגי וחינוכי" (ליבליך, 2004, עמ' 87) שיש בו השפעה עמוקה על הקורא או הצופה בזכות דרך כתיבה או יצירה, ולא רק בשל התוכן.

האוטוביוגרפיה שעלית אולשטיין כתבה חורגת מתחום עדותה של הילדה הניצולה, ונוגעת באיכויות של מתן ביטוי אמנותי לחוויה הייחודית שלה כילדה. היא מצליחה לרגש ולגעת בקורא, בדרך בה היא מביאה את הדברים בפניו. ניכר בספרה שהכותבת חשבה על הקוראים, וביקשה לפרוש בפניהם תמונה חיה של המקום, הזמן, אורח החיים והסיפור האישי של הילדה שבמרכזו.

אף שהספר אינו מוצג בכותרתו כספר לבני-נעורים ומתבגרים¹ דווקא, הוא נכתב מתוך התכוונות גם אליהם כקוראים. התוצאה היא ספר קריא לקורא מבוגר ולקורא בגיל הנעורים, מעניין ומעורר רגשות חמים כלפי הדמויות המוצגות בו. זו אוטוביוגרפיה, שכותרת המשנה שלה, 'סיפורה של ילדה קטנה', מציגה את נקודת התצפית מבעדה כתובים מרבית פרקי הספר.

אוטוביוגרפיות ואוטוביוגרפיות לבני הנעורים

אוטוביוגרפיה היא סוגה המוסרת תולדות חיים מפי המספר, כסיפור זיכרון ממרחק זמן, ובנימה סובייקטיבית. בעת החדשה ביוגרפיה או אוטוביוגרפיה התמקדה בייחודו של "אני", בכתובה שהייתה לעיתים וידייית, אישית או הגותית (כהן, 1988). במסורת הספרותית המערבית הביוגרפיה או האוטוביוגרפיה היו סוגה של non fiction, שהושתתה על רכיבים שאינם ספרותיים: עובדות על אנשים, מקומות, ואירועים היסטוריים, שהוצגו בהקשר זמנם. מחקר הספרות התבונן בה בחשד מסוים (Smith & Watson, 1998), אף שיש אוטוביוגרפיות שהן יצירות ספרות יפה, גם אם אינן מבדה (ברינקר, 1990). אוטוביוגרפיות תיארו, בדרך-כלל, את עולמם הציבורי והפרטי של גברים, שבתוקף עיסוקם ואישיותם נתפסו כדגם מופת וכמוקד לעניין לכלל. עם זאת, בהצבת סיפורו הייחודי של יוצא-הדופן (המנהיג, המדען, האמן וכד') כדגם הזדהות ולמידה לרבים, טמון מעין פרדוקס: האדם הבלתי רגיל, שחווה חיים יוצאי דופן, הוצב כמודל לאדם הרגיל, פרדוקס המועצם בספרות אוטוביוגרפית המטפלת בטראומה (Gilmore, 2002).

באוטוביוגרפיה המחבר מצהיר על כוונת הכתיבה ועל נאמנותו לעובדות באמצעות בחירה בכותרת ליצירתו ("חיי", "אוטוביוגרפיה", "זיכרונותיי" וכו'), ואילו הקוראים, מצידם, "מייחסים סוג של מהימנות מיוחדת במינה, מהימנות אוטוביוגרפית" לנקרא (ברינקר, 1990, 35). בכך נוצרת שותפות בין מי שכביכול חתומים על חוזה לקריאה אוטוביוגרפית (Autobiographical pact), ולאורו הקורא מצפה לנאמנות לעובדות (Lejeune, 1989).

בעשורים האחרונים מסתמנות מספר מגמות באשר למקומה של אוטוביוגרפיה בתרבות: המפנה הנרטיבי במחקר האיכותני, מניח כי נרטיבים משמשים במחקר לייצוג ייחודי ולגיטימי של ידע (Bruner, 1986) והם מהווים את הכלי המעניין ביותר להבנת זהות האדם (ליבליך, 2005); עניין גובר בכתיבתן של נשים על חייהן, בכתובה אוטוביוגרפית, בתיעוד, בכתבת יומנים ופרסומם, בשימוש במדיה או במחקר על אודות כתיבה זו (Gilmore, 2001; Smith & Watson, 1998). מגמה זו מעניינת במיוחד את המחקר הפמיניסטי, המחיל את המושג כתיבה אוטוביוגרפית על סוגות שונות,

1 ברוך (2000, 2000) מבחינה בין ספרות לגיל הנעורים לספרות לגיל ההתבגרות. בתוך ספרות לגיל ההתבגרות היא מבחינה בין גילאי 12-15 לגילאי 18-15 (ברוך 2000). אבחנה זו חשובה בהקשר כללי של ספרות לילדים ונוער, אך להבנת חשיבות פחות באוטוביוגרפיות של מי שהיו ילדים ונערים בתקופת השואה, כיון שהיצירה אינה מתמקדת בסוגיה של ההתבגרות אלא בסיפור החיים בשואה, ובעיות הגיל מהוות רק חלק ממכלול ההתמודדויות של הנער/ה שהיצירה מעלה.

לאו דווקא ספרותיות. סמית ווטסון טוענות כי סיפורי חייהן של נשים כמעט ולא היו מושא לכתיבה ביוגרפית או אוטוביוגרפית (Smith & Watson, 1998) ולא עוררו כמעט עניין חברתי או מחקרי עד המחצית השנייה של המאה העשרים; כתיבת ממוארים, אוטוביוגרפיות וביוגרפיות מתקופת השואה, כמגמה העולה מקרב הניצולים ומקרב חוקרים המתחקים אחר ממוארים ותייעוד שהותירו נספים וניצולים, או המבקשים לארכב עדויות במרכזי זיכרון והנצחה, בפורמטים כתובים ומצולמים (מילנר, 2008); מתן במה לסיפור האוטוביוגרפי במרחב הציבורי באמצעות המדיה: ראיונות, תכניות דוקומנטריות, תכניות ריאליטי, בלוגים ועוד. אלה חושפים את הפרטי לכול ב"אגורה" התקשורתית, תוך קיומה של מערכת יחסים מורכבת של שימוש/ניצול הדדי בין הפרט לבין המדיה (הילפריך, 2007). מגמה זו נשענת מצד אחד על שאיפות תיעוד היסטוריות בתחומים כמו תיעוד זיכרון השואה או תיעוד אסונות לאומיים, ומצד שני על לגיטימיות חברתית לפומביות הסבל כטיפול עצמי (איליו, 2008); כמו כן בולטת הוצאה לאור של תרגומי ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות, כתיבת ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות, היסטוריות, פוליטיות, ספרותיות ואחרות (הולצמן, 2009; כנפי, 2003; לאור, 2009; שפירא, 2009; Gilmore, 1994). ניכרת מגמה של כתיבת יצירות בעלות אופי ביוגרפי ואוטוביוגרפי בספרות העברית העכשווית (אלקד-להמן, 2008; פדיה, 2008; בן-דב, 2011), ובהן יצירות המציגות נשים כמושא לקיפוח, נטישה, ניצול, פגיעה מינית, או גילוי עריות. יחסי אם-בת נחשפים ביצירות אלה בנושא מורכב ורב פנים, למשל, ביצירותיהן של נורית זרחי, רונית מטלון, לאה איני, רינה ליטוין.

ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות לגיל הנעורים הן סוגות שהתפתחו בספרות הילדים והנוער במהלך המאה העשרים, מתוך מגמה חינוכית, אידיאולוגית ופסיכולוגית. ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות נכתבו כאמצעי פדגוגי ריגושי להוראה של היסטוריה או תרבות מקומית; כאמצעי לחינוך לאזרחות טובה, ככלי לחינוך (נגד גזענות, בעד זכויות אזרח וכו') מתוך מגמה לבסס תחושה של שייכות חברתית ולאומית, ולכונן שאיפות לחירות אישית ולעצמאות לאומית (כהן, 1988; רגב, 2002; Mickenberg, 2002). אלה יצירות הנכתבות תוך שהן מתכוונות לשמש מקור להעצמה ולהשראה לקראת עתידם של ילדים ומתבגרים, ובמחשבה כיצד להעניק תקווה לחייהם גם בתקופות של משבר וקושי (Saul, 1986). גיבורי (אוטו)ביוגרפיות הם אנשים "אמיתיים" מבחינת הקורא. הם בעלי סיפור חיים ו/או אישיות יוצאי דופן, שהתמודדו עם קשיים והצליחו כל אחד בדרכו (כהן, 1988) ומבחינה פסיכולוגית סיפורם עשוי להיות מקור ללמידה ובעיקר להשראה. הרקע להתרחשויות, היסטורי וגיאוגרפי, עשוי לשמש מקור למידה חשוב לצעירים בני החברה בה הסיפור נכתב. לעיתים קרובות הכתיבה מתמקדת בשנים מעטות בחיי הדמות הראשית, בגיל צעיר, שהן השנים המעצבות את אישיותה הייחודית של הדמות (ברוך, 2000א). הקרבה הגילית שבין דמות הגיבור/ה לבין גילו של הקורא/ת מאפשרת קריאה מתוך פתיחות, נכונות לאמפתיה או להזדהות. עם זאת, היא מחייבת את הסופר בעיצוב אמין של דמות מספר/ת ילד/ה, מבחינת נקודת המבט, ההבנה הפסיכולוגית (על מגבלותיה כשמדובר בילדים), מבחינת עולם האסוציאציות והמחשבות וכן מבחינה לשונית. הביוגרפיה או האוטוביוגרפיה לבני הנעורים פורשת את חיי הדמות שבמרכזה, בדרך כלל, תוך שמירה ליניארית

של הרצף הכרונולוגי (ברוך, 2000א) כדי לאפשר חוויית קריאה קלה וזורמת, שבה הקורא אינו נדרש לשחזר את סדר ההתרחשויות, אינו נתבע למאמץ בהבנתן, ופנוי לחוות רגשית את המתואר.

ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות על ילדות בתקופת השואה למבוגרים, לבני נעורים ולמתבגרים נכתבו וממשיכות להיכתב, על ידי ניצולים, בני משפחותיהם וכן על ידי סופרים הכותבים את סיפורם. במהלך עשרות השנים מתום מלחמת העולם השנייה הן עברו תמורות מרחיקות לכת בצורת הכתיבה, בתכניהן וכן באידיאולוגיה המגולמת בהן (כהן, 1988; רגב, 2002; מילנר, 2008).

במבוא לספר **Women, autobiography, Theory** מעלות העורכות, סידוני סמיט וג'וליה ווטסון (Smith & Watson, 1998) סוגיות מרכזיות במחקר על אוטוביוגרפיות של נשים. בחרתי להשתמש בהן כנקודת מוצא להתבוננות בספרה של אולשטיין, בשל הרלבנטיות של הסוגיות לדיון בספר. השאלות הבאות נצפות בכתיבה אוטוביוגרפית של נשים (Smith & Watson, 1998):

1. "זה קרה באמת?!", הזיכרון האישי מול הידע ההיסטורי
 2. שאלת הזיכרון: מה זוכרים, וכיצד? מי מספר? למי? לשם מה?
 3. הדמות המספרת כחלק ממשפחה ומקבוצה חברתית
 4. האני והמרחב: עזיבת בית, הגירה, גלות, ושאלת השפה
 5. הטראומות
 6. שאלות אתיות: על מה נכתב? מה עומעם, הושתק או הושמט? כיצד? מדוע?
 7. הנרטיב האישי וזיקתו לנרטיב הלאומי
 8. מה מקום הסופר/האוטוביוגרף, ומה מקום החוקר למולו?
- לאור שאלות אלה, לפי סדרן, אתבונן בספרה של אולשטיין.

"זה קרה באמת?!" - זיכרון אישי והיסטוריה

אולשטיין מצהירה שהיא כותבת את האוטוביוגרפיה שלה. עם זאת, בפתח הדבר לספר היא מציינת כי אימתה את סיפורה האישי בעזרת תחקיר היסטורי שערכה בתה (אולשטיין, 2010, עמ' 8); אימות נוסף של עובדות היסטוריות ושל הזיכרון נעשה על-ידי הכותבת במסע למחוזות הילדות, בסמוך לכתיבה. "זיהיתי" היא המילה החוזרת באמצעותה היא מתארת את המפגש הנרגש לאחר 60 שנה עם בית ילדותה וסביבתו (אולשטיין, 2010, עמ' 133-134). מקור מידע נוסף למוצג בפרקים 1,9,10 הוא סיפורים ששמעה מהוריה ומקרובי משפחה, וכך גם באשר לפרטים על בני משפחה המובאים בפרקים אחרים. הסיפור הוא שיחזור של ילדות בתקופת השואה בצ'רנוביץ, ותקופת נעורים בישראל של שנות החמישים, תוך ציון תאריכים ותיאור מפורט של מקומות. כל אלה מאפשרים לכותבת לטעון שהזיכרון, כמו הסיפור, הם אמת. תיאור מפורט מאד ועשיר בחושים (ריחות, מראות, מגע, תחושות תרמיות) ממחיש עד כמה הסופרת מבקשת להעביר לקוראה את חיותו של הזיכרון.

כותרת הסיפור "תנורי טרה קוטה בעיר כבושה - סיפורה של ילדה קטנה" והכותרת שנתנה לסיפורה באנגלית **Terra cotta ovens of my childhood** טומנות בחובן את גרעין האמת אליו חותרת הסופרת. מצד אחד זהו סיפור של ילדה קטנה, ולכאורה, מה ילדה יכולה לזכור. אולם בפתח הדבר לספר אומרת אולשטיין:

אנשים תמיד אמרו לי שילד לא זוכר דבר לפני גיל ארבע. הקשבתי להם אבל ידעתי שאני זוכרת דברים ומאורעות שעברתי כבר בגיל שנתיים ושנתיים וחצי. אמנם אלה רק תמונות שנשתמרו בעיניה של ילדה, אך הן תמונות חיות וברורות; אף אחד אחר לא חווה אותן (אולשטיין, 2010, עמ' 7).

התנורים בבית הם דוגמא לזיכרון הקונקרטי והחושי של הילדה. הילדה זכרה את התנורים בבית הוריה, כאשר שבה לבית שנעזב במלחמה, ובשנת 2006, כששבה לבית לאחר שנים, כאישה בוגרת, 60 שנה לאחר שעזבה את המקום, זכרה את הבית. תנורי הטרסה קוטה נשארו במקומם. תנורי הטרסה קוטה הם סמל ליציבות ולבית שהיו ואבדו ללא שוב. סמל לניסיון הנואש של הסבתא באבה לבנות מחדש בית עבור הילדה בצ'רנוביץ לקראת תום המלחמה, ניסיון שאינו עולה יפה, כשבתה עוזבת לבוקרשט, וחתנה ששב לבית מביא לחדרו את הגויה שבביתה התגורר. תנורי הטרסה קוטה הם סמל לזיכרון, ולמפגש עם הזיכרון שנים לאחר מכן: הוכחה ליכולת הילדה לזכור².

פריטי הזיכרון של הילדה שזורים בעובדות ההיסטוריות, הרשומות בכרוניקה. עם זאת, הזיכרון מובא מלכתחילה כסובייקטיבי: האנשים כפי שהיא זוכרת, מערכות היחסים והאירועים מנקודת מבטה. כדי לתת תוקף לסובייקטיביות הזו כ"אמת" עבורה, המספרת שבה ומשתמשת בחפצים ממשיים שילדה עשויה לזכור, או בזיכרונות שעיצבו התנהגויות שלה בהווה. היא מזכירה את העגילים הכחולים שנתן לה אחד הבחורים הציוניים שהסתתר אצל דודה יוסי (אולשטיין, 2010, עמ' 31), היא מספרת על הבובה היחידה שהייתה לה במלחמה ושתן לה בן הדודה טורי (אולשטיין, 2010, עמ' 42), היא זוכרת את ההגדה של פסח שנתן לה טורי בסדר שערכו בבית אימו (אולשטיין, 2010, עמ' 44), את הנעלים התואמות את מידתה שהביאה לה סבתה (עמ' 45), וכן את שרשרת החרוזים האדומה שהעניקה לה החברה של האב (אולשטיין, 2010, עמ' 84). כולם פריטים שליוו אותה לאורך זמן רב ושהיה להם ערך מיוחד בשל העדר כל פריט אישי אחר בחייה, חלקם פריטים שהגוף עצמו זוכר. מתלה כובעים, זכוכית שבורה, ריח חביתה או אירועים הזכורים לה מהעבר - מעצבים את דמותה של הילדה, ומשפיעים עליה כאישה בוגרת. הבחירה הספרותית בכתובה עתירת תיאורים חושיים, במיוחד חוש הריח שמאפיין זיכרונות ילדות (ליבליך, 2005), ועשירה בארטיפקטים המשקפים את הזיכרון - היא חלק מהאמצעים בהם משתמשת עלית בבניית דמותה של הילדה

2 תנור כסמל פרוידיאני לרחם מוצג בפרשנות של בטלהיים (1980) לסיפור **נערת האוויזים** של האחים גרים. לפי פרשנות כזאת, המפגש החוזר עם תנורי הטרסה קוטה הוא מעין שיבה לרחם.

המספרת בסיפור. חוויות חושיות המתוארות בפרוטרוט מאפיינות כתיבה של מבוגר המשחזר את אירועי ילדותו במהלך השואה, אירועים ששפתו אינה יכולה להביע (מילנר, 2008, עמ' 107).

אף ששאלת האמת היא מכריעה בחשיבותה לכותב האוטוביוגרפיה, עבור הקורא אוטוביוגרפיה נבחנת לא באמת ההיסטורית והעובדתית שבה, אלא בשאלה מה ארע לקורא בעקבות הקריאה. אם הקריאה גרמה לקורא להתבונן באופן שונה בחייו, במעשיו ובאנשים הקרובים לו - נבנה מוקד של אמת בנפשו. האוטוביוגרפיה של אולשטיין, בכנותה ובפשטותה, מדברת אל לב קוראיה, מבוגרים ומתבגרים, והם יוכלו למצוא בה "אמת" משלהם.

שאלת הזיכרון

מה זוכרים בכתיבת אוטוביוגרפיה, וכיצד? מי מספר? למי? לשם מה נעשית הכתיבה האוטוביוגרפית? שואלות סמיט ווטסון באשר לייחודה של הסוגה (Smith & Watson, 1998). תשובה משלה, ההולמת גם את ספרה של אולשטיין נותנת הפסיכולוגית עמיה ליבליך: "אדם כותב את חייו או מספר עליהם על מנת ליצור זהות ולתת לחייו משמעות" (ליבליך, 2005).

בפתח הדבר לספר מתייחסת הכותבת לרקע לכתיבה ולמטרותיה, וגם לעיתוי הכתיבה, שנים רבות לאחר שהדברים התרחשו. הסיפור נועד לתת פומבי לסיפור אישי שנראה בעבר "לא חשוב, ולא מעניין" (אולשטיין, 2010, עמ' 7), כיון שלא היה סיפור שואה הרואי. אך בעקבות צפייה בסרט "תקווה ותהילה"³ הבינה שהסיפור שלה חשוב בשל נקודת המבט שלה כילדה. באחרית הדבר לספר היא מוסיפה כי עבורה כאישה שהצליחה בחייה "הייתה לי קריירה מוצלחת [...] יש לי משפחה נפלאה" (אולשטיין, 2010, עמ' 131) היא חשה שהיא "חייבת לעשות מעשה. שאני חייבת לגשר בין שנות ילדותי לדורות הבאים" (אולשטיין, 2010, עמ' 131). הסיפור מבטא ניצחון קולקטיבי של היהדות על הנאצים: שרדנו, הקמנו משפחות.

לכתיבה, שנעשתה בגיל מאוחר, לאחר שנים של התחמקות מהתמודדות עם סיפור הילדות ואפילו התכחשות לו, משמעויות שלא נאמרו בגלוי, אך טמונות בו ובהירות לכותבת: השלמה ופיוס עם העבר, מתן פומבי לזהותה כילדה ניצולת שואה ולא צברית, ובעיקר ניסיון להבין את היחסים המורכבים עם הוריה. מערכת יחסים זו היא יכולה לבחון ולהבין מחדש רק לאחר שהוריה הלכו לעולמם. לעיסוק באלה משמעות תרפויטית לכותבת וכן לקוראים הנושאים עמם מטען נפשי מורכב, ומתבגרים (שהם נמעני הטבעיים של הספר) מצויים ממילא בגיל בו מערכת היחסים עם ההורים נבחנת בעיניים ביקורתיות שוב ושוב (זיו, 1984). אולשטיין מספרת את הסיפור לבנותיה ולנכדיה, אך אינה מסתפקת בכך. הוצאה לאור של הספר בהוצאת ספרים משמעה מתן פומבי לסיפור, על הטראומות שבו. את הספר כתבה בתקווה כי יקראו בו בני נוער, שהיא מכירה היטב מעולמה המקצועי בחינוך, וייקחו ממנו משהו לעולמם. היא מבקשת לא רק ללמד משהו על התקופה, אלא

3 "Hope and Glory" סרטו של ג'ון בורמן, העוסק במלחמת העולם השנייה בבריטניה מעיני ילד בן עשר.

לספר וללמד על עמידותה של הנפש. הטראומות המוצגות בספר אינן מוצגות למשפט או כחלק מעימות אישי עם הפוגע (אם, אב, ילדים מתעללים, זרים המנצלים תמימות של ילדה לצורך הברחות, זר מבוגר הפוגע מינית) או עם קשיי החיים (פרידות ואבדן), אלא כביטוי וכמסר אישי לאפשרות של התמודדות והצלחה. הסופרת מציגה לקורא את קבלת הטראומה כחלק מהחיים שיש לחיות עימו, לשאת ראש ללא בושה ולהמשיך הלאה, וכמסר פמיניסטי לאמהות ולבנותיהן - היא קוראת להן להגן על עצמן, לשמר במערכות היחסים ביניהן כבוד, אהבה וחמלה.

אוטוביוגרפיה מלמדת לא פעם על עיצוב הקריירה של הכותב אותה, במיוחד אם מדובר על סיפורי חניכה של אמנים (ליבליך, 2005; שקד, 2005; אלקד-להמן, 2009). האוטוביוגרפיה שלפנינו מסבירה לנו משהו על בחירתה של אולשטיין בקריירה של מחקר בבלשנות, ברכישת שפה וברב-לשוניות: הילדה ליטיקה חווה את המעבר בין שפות מילדות, ולומדת עד כמה גמישות במעבר משפה לשפה ורכישת שפה הן סיכוי להישרדות.

מניע נוסף לכתובת הסיפור הוא השאיפה להנציח: גם את הסבתא, באבה סבינה פורמן, לה מוקדש הספר, וגם את סיפור המשפחה הייחודי, משפחה בה כנגד כל הסיכויים ניצלו שני ההורים, ניצלה בתם, ומשפחתם התאחדה. "כולם אמרו שזה נס" סיפרה עליית במפגש על ספרה". היא הייתה אז בת שבע, וכבר אז החליטה שעליה לזכור כל פרט, כדי שיום אחד תוכל לכתוב על כך.

בספר 19 פרקים קצרים, וכן פרק פתיחה ואחרית דבר. שלושה מפרקי הספר, הראשון וכן פרקים 10-9, מספרים מנקודת מבט חיצונית של מספר כל-יודע על האב והאם בטרם נולדה בתם, וכן את קורותיהם בעת שלא היו עם הילדה. מסופר בהם סיפור האב בצבא הרוסי וסיפוריה של האם בטרנסניסטריה. פתח הדבר לספר מהווה נקודת מוצא מרגיעה מבחינת העלילה: הקוראים שומעים כי הילדה שבמרכזו של הסיפור וכן הוריה שרדו את השואה, וחייה מאושרים. פתיחה זו מבטיחה שהסיפור, קשה ככל שיהיה, נגמר בסוף טוב, ומבססת תחושה של ביטחון ורוגע יחסי, המאפשרת לקורא צעיר להתמסר לקריאה. נורית זרחי מדגישה כי מבחנה של ספרות טובה לילדים ולנוער הוא האם יש ביכולתה להציע תקווה לקוראים בה (אלקד-להמן, 2006).

פרקי הספר מובאים בפשטות ההולמת חשיבה של ילדה המארגנת לעצמה את העולם, בסדר כרונולוגי ובאופן קוהרנטי. אמנם הם מסופרים מבעד לעיניה של האישה הבוגרת הבוחנת את ילדותה, אך הניסוח הלשוני מבליט את השאיפה לשקף לקורא את העולם כפי שראתה אותו הילדה, מגובה עיניה (ראו למשל המפגש עם השוטר, עמ' 48) ועל מגבלות אי ההבנה שלה (למשל: הקושי שלה להבין מערכות יחסים במשפחה, או מניעים להתנהגות המבוגרים סביבה). פשטות זו של הבאת ההתרחשויות בפני הקורא נתפסת כאמינה לנקודת התצפית של הילדה, ומאפשרת לקורא מגע בלתי אמצעי ומרגש עם הסיפור.

הסיפור מספר את קורותיה של הילדה מגיל 3 ועד גיל 13. הוא מתמקד בחוויות הנובעות לא רק מהאירועים ההיסטוריים אלא מהיותה ילדה ההופכת לנערה (פרידה, בדידות, פחד, שמחה בעת קבלת מתנה, פגיעה על ידי מבוגרים או ילדים, הצלחה וכישלון, רצון להיות כמו כולם ועוד), חוויות אותן יכול קורא צעיר להבין מניסיונו, ולהזדהות עמו. גם ההיקף הלא ארוך של הספר הולם יכולות קריאה של בני נוער, שאינם מוכנים להתמודד עם קריאה רחבת היקף.

הדמות המספרת כחלק ממשפחה ומקבוצה חברתית

הילדה המספרת, מליטה/ליטיקה [אח"כ ברומניה: מליקה, ואח"כ עלית, עמ' 120] צלה בתם של וילו (וילהלם) ושל פרידה (לבית פורמן). כולם יהודים שחיים בצ'רנוביץ. משפחותיהם מפוזרות בין צ'רנוביץ לא"י וארה"ב. בני המשפחה יהודים אך זיקתם לדת ולציונות לא זהה: ההורים יהודים, האב כותב בעברית ובונה מצבות יהודיות, אך אין הקפדה על כשרות ומנהגים יהודיים, ואין זיקה חד משמעית לציונות. המספרת מציגה את עצמה ואת משפחתה בפרקי הפתיחה כמי שהיא חלק ממרחב של הבורגנות של יהודי צ'רנוביץ: השכנים, הדודים, הסב והסבתא מי שנפטרו ואלה שחיים.

כבר בפרק הראשון בסיפור החיים ניתן לזהות את השוני באופי ובמזג בין האב לאם: האב אידיאליסטי, ציוני, המאמין בחיים בארץ ישראל, גם אם בשל הבטחתו לאביו נשאר בצ'רנוביץ, אומן אמן, רומנטיקן בנשמתו. האם מעשית, מבחינתה ראוי לעזוב ולחיות באמריקה, היא מנהלת בנשמתה, אשת עסקים ממולחת, ביצועיסטית מעשית ועניינית. הפער הזה ביניהם מעמיק, כנראה, במהלך המלחמה. חיי הילדה מתנהלים ביניהם, ובהדרגה מתבררת נוכחותה וחשיבותה של הסבתא "באבה" סבינה פורמן, אישה חמה, חזקה ואופטימית המנווטת את חיי נכדתה ביד בוטחת. בעוד שהסב חסר אונים לחלוטין, ובמרבית הספר מתואר כיושב או שוכב במיטה, היא תמיד מוצאת כיצד לחלץ וכיצד לפרנס את משפחתה.

התיאור מעלה גלריה מגוונת של בני משפחה המהווים מראה לחיי הקהילה היהודית במקום: הציונים החותרים להגיע לא"י, גם במהלך המלחמה, ומחלצים צעירים מגויס או משלוח, אלה המגויסים לצבא האדום, מי שנשלחים לטרנסניסטריה, החיים בגטו וכן הגויים העוזרים, כביכול, ובפועל מתנכלים ליהודים, כמו הגויה הפוגעת במשפחת הסבתא. הרוסים, הגרמנים, הרומנים - מוצבים אל מול היהודים ככובשים המנצלים את כוחם ומרותם, כל אחד בדרכו.

האני והמרחב: עזיבת בית, הגירה, גלות, ושאלת השפה

סיפור החיים של הילדה פותח בביטחון שמשרה המרחב הביתי, בו מצויים תנורי הטרסה-קוטה. ביתה של משפחה אמידה למדי במרכז צ'רנוביץ, בית שיש בו שני חדרים, מים זורמים ושירותים (פריטי נוחות שאינם מובנים מאליהם בשנות השלושים). ספור זה עובר תהפוכות של נדודים בלתי פוסקים. הילדה שנולדה בבית זה יוצאת ממנו בגיל שלוש, לנדודים מבית לבית שנובעים מאילוצי הנסיבות, וגוררים שינויים דרמטיים בתנאי החיים הפיסיים (וחדרי השירותים השונים שמחוץ לבית

הם רק מטפורה (לכך) ובתנאים הרגשיים בהם חיה הילדה. רק בחלק מהמקרים שינוי מקום המגורים, איננו גורר בעקבותיו פרידה מהאנשים הקרובים לה. עד גיל 14 חוותה הילדה מעבר בין 14 תחנות עיקריות, תוך ערעור כל מה שהיה יציב בעולמה.

בגיל שלוש, הילדה עזבה את הבית המודרני המוכר לה, ועברה עם אמה לגור בבית סבתא באבה בגטו היהודי. המעבר הוא למקום אהוב ומוכר, בית סבתא, והתרחש בהדרגה, לאחר שהאם השכילה להעביר בערמה את מרבית תכולתו - ומכירת התכולה תשמש למשפחה מקור מחיה עד לפגיעת השודדים. אולם האם נאלצה לעזוב, בגירוש לטרנסניסטריה. הילדה לא הייתה מסוגלת להתמודד עם הפרידה שנעשתה באופן פתאומי וקר, מבלי שהכינו אותה לכך: "אני הולכת לזמן קצר לפגוש את אבא... אני אחזור מהר מאד, תישארי עם סבתא ותהיי ילדה טובה. היא לא ירדה מהעגלה. היא לא חיבקה אותי" (אולשטיין, 2010, עמ' 26). הפרידה, שהייתה קשה מן הסתם גם לאם הכובשת את רגשותיה, נתפסה על ידי הילדה כתחילת אָבדן אהבת האם. געגועיה לאם היו בלתי פוסקים.

לאחר שהאם נלקחה לטרנסניסטריה, הילדה שנותרה בבית סבתא הועברה לבית הדוד יוסל (אולשטיין, 2010, עמ' 26), לכאורה מתוך כוונה טובה. אך למרות אהבת הדוד אליה, הילדה סבלה שם מחוסר התייחסות אליה כילדה, מגסות היחס של הדודה שכנראה נטרה לאמה ואפילו מיחס אלים כלפיה. הפעם היא מתגעגעת לא רק לאב ולאם, אלא גם לסבתא. באבה נשמעה לתחינותיה החוזרות של הילדה, הבינה אותה, ולקחה אותה לביתה בשנית (אולשטיין, 2010, עמ' 31).

החיים בבית סבתא נפלאים בעיני הילדה, למרות המחסור והקור. אך בעקבות התנפלות הגויים על הבית והשוד האלים בו נפגעת באבה, סבתא, סבא והילדה עוברים לביתה של דודה רוזה, אחותה של סבתא (אולשטיין, 2010, 37-39). לתחושת הזרות בבית הדודה נוספות תחושת עלבון וחרדה לגורל סבתא החולה.

עם החלמת סבתא, עברו לעליית הגג בבית הדירות של רוזה, שם שימשה סבתא מנהלת משק בית ליהודי קשיש ועירי. יש להן בית, אוכל והן יחד. אך הבית אינו יכול להוות מקלט בפני הפצצות - והשהייה במקלט ממחישה עד כמה הקיום ארעי ולא בטוח.

בינואר 1944, עם צאת הגרמנים מהעיר, שבה הילדה לבית אמא ואבא, בית תנורי הטרסה קוטה, עם סבתא וסבא. בפברואר 1944 שבה אמה: "אישה נאה עם שיער שחור ומעיל כבד עמדה מולי והביטה בי. זו הייתה אימי פרידה" (אולשטיין, 2010, עמ' 55), אך עבורה זו הייתה אישה זרה, שהשהייה עמה לא ארכה זמן רב:

לפני עלות השחר אמא ארזה מעט אוכל, [...] נתנה לי נשיקה חטופה ועזבה... שוב לא ראיתי את אמא משך שנה נוספת. [...] האם אכפת לה ממני? [...] הפעם הפרידה מאמא הייתה קצרה וסתמית ונותרתי המומה. לא ידעתי אם היא תחזור אליי ואם אראה אותה שוב אי פעם. גם סבתא נמנעה מלדבר על כך. [...] ויתרנו על הציפייה (אולשטיין, 2010, עמ' 56-57).

ולפתע, שב אביה מהצבא האדום. האב, שהפך אדם זר, בנה לעצמו חיים משלו מתוך מחשבה שמשפחתו לא ניצלה. עתה שב מתוך רגש חובה למשפחה, פגוע מנטישת אשתו, אינו רגיש לכך שבתו היא עדיין ילדה, והוא משתף אותה בעלבוננו. החיים בבית הילדות אינם מבטיחים עתה לא חום ולא אהבה.

אך סבתא מעודדת את האב ואת הנכדה לנסות לאחד את המשפחה, מה שמביא לבריחה של הילדה והאב מצרנוביץ לבוקרסט, ולפרידה קשה מסבתא: "הבנתי שבאבה מטילה על כתפי משא כבד. [...] אני עומדת להיפרד מבאבה. [...] החלטתי למלא אחר כל הוראותיה. הבנתי שאין ברירה" (אולשטיין, 2010, עמ' 91). בדרך הם לנים במרחב ציבורי (בית ספר), בדירה שכורה, נוסעים ברכבת ובמשאית. הכול אומר העדר בית.

בבית הדודים בבוקרסט התרחשה פגישה מוזרה עם האם: "לא התחבקנו ולא התנשקנו" (אולשטיין, 2010, עמ' 95). אמנם, "לראשונה בחיי היה לי חדר משלי" (אולשטיין, 2010, עמ' 95), לאחר הלילה "לפתע הם חיבקו ונישקו אותי", והיא נחרדה להבין: "האם אני הייתי הסיבה לאיחוד מחדש?" (אולשטיין, 2010, 96). האב כמו האם זרים לה והיא זרה להם, "באבה הייתה חסרה לי" (אולשטיין, 2010, עמ' 97) כמשהו יציב שתוכל לבטוח בו, ולהרגיש אהובה ומוגנת כיון שסביבה כולם זרים, או שאינם מתעניינים בה.

המשפחה עברה לחדר שכור בחווה, לאחר שנמצאה לאב פרנסה. לכאורה, הם שבו להיות משפחה. הם חיים בחדר אחד, ללא חשמל, ללא מים זורמים, השירותים בחוץ - הקבלה עגומה הממחישה מה איבדו במלחמה מבחינה חומרית, אך אובדן זה מעורר תהיה גם ביחס למה שאבד להם מבחינה אנושית ורגשית. הם כולם בחדר אחד, והילדה עדה לאינטימיות בין ההורים, מבינה ולא מבינה, מאד בודדה. האב והאם עסוקים בשלהם, וניסיון האב לקשור קשר עם הילדה, כמו ללמד אותה לקרוא, לא רק שלא עולה יפה, אלא מסתיים בעלבון בשל חוסר הסבלנות של האב. הילדה מוצאת נחמה בגן הגדול ובהתבוננות בחיי המשפחה המתגוררת בחווה. בית הספר הרומני בו החלה ללמוד נמצא במרחק שעה וחצי הליכה ברגל מהבית, והילדה נתבעת לעמוד גם בלימודים בשפה החדשה, גם ביחס העוין של הילדים (שהוריה אינם מודעים לו כלל), וכמובן בהליכה הלון וחזור לבית הספר לבדה. הצטיינותה של ילדתם בלימודים מעוררת בהורים יחס של הערכה כלפיה, אך לא נבנים יחסי חיבה וקרבה.

לאחר זמן מה, עברה המשפחה לדירת שני חדרים, מרחק שעת הליכה מבית הספר. לכאורה שיפור במצבם, אך על הילדה מוטלות חובות של עבודת בית וניהול משק בית (לקנות דג חי, להרוג אותן, לנקות, להכין לבישול). מתגלה מערכת יחסים קשה עם האם: "כאשר לא הצלחתי להכין כל מה שהיא ביקשה היא כעסה ולא פעם אפילו הכתה אותי וסטרה [...] אולי היא לא אוהבת אותי מספיק" (אולשטיין, 2010, עמ' 105). מערכת שמאפיינת תהליכים של תביעה של אם מבת לביצוע מטלות והתבגרות מוקדמת (בטלהיים, 1980), אך לאור היחסים הלא מבוססים שבין הבת לאם,

התביעה מחריפה את תחושת הילדה שאינה אהובה, ואולי מעצימה תחושה סמויה של אשמה, הרי רק בגללה ולמענה שבו ההורים לחיות יחד. כשהילדה קיבלה לראשונה וסת - האב ולא האם הסביר לה במה מדובר (אולשטיין, 2010, עמ' 110), אמה נתנה רק הסבר טכני.

עזיבת המשפחה לארץ ישראל ביוני 1950, מתרחשת בחיפזון מפחד הקומוניסטים. הילדה שכבר חוותה פרידות וניתוקים נאלצת לעזוב מבלי שתיפרד מחבריה בבית הספר, וללא תעודה של סוף כיתה ה' (אולשטיין, 2010, עמ' 111). החוויות בדרך קשות, והילדה מגלה כי עליה להתמודד לגמרי לבד, אמה לא סייעה לה, למרות שראתה מה חוותה (אולשטיין, 2010, עמ' 114).

חוויה של שמחה ושייכות היא חווה לראשונה עם בואה לארץ, בקיבוץ משמר העמק. היא עובדת, מרגישה שייכת ומוערכת על עבודתה. היא זוכה בלבוש אחר, ישראלי. אף שנותרה בקיבוץ לבדה אצל הדודים "הפרידה הזמנית לא הפריעה לי" (אולשטיין, 2010, עמ' 121), ובמהלך החופשה היא מבקרת אצל ההורים בחיפה ואצל באבה בקיבוץ מעברות.

הבית הבא הוא הפנימייה בחברת הילדים בקיבוץ, אך למרות שזה בית אותו בחרה במשותף עם ההורים, לא צפתה את הצפוי לה: חיים בשיתוף עם בנים ובנות באותו חדר ובמקלחות משותפות, והתמודדות עם קשיי סטטוס בחברה הקיבוצית השוויונית כביכול. היא חייבת להוכיח את עצמה בפני הצברים שרואים אותה כזרה וכפליטה. השיא מגיע כאשר "שכחו את קיומי" (אולשטיין, 2010, עמ' 128) ונסעו בלעדיה למחנה קיץ. אך הנערה אינה מוותרת, וכובשת את מקומה באמצעות התייצבות במחנה לאחר מסע עצמאי הרפתקני באוטובוסים וטרמפים, וסיוע נמרץ לקבוצתה להצטיין ולזכות בפרס. לאחר זמן מה, היא עזבה את חברת הילדים ועברה לבית ההורים ברמת גן. שם, כמתבגרת זרה להם, בעצם, היא ממשיכה את חייה. השאיפה להצטיין בכל מעשיה, בעבודה, בבית הספר, היא מעין ניסיון של הילדה לאותת להורים מי היא ולמה היא ראויה.

המעברים ממקום למקום, וכן חילופי השלטון המתרחשים בשל המלחמה ובשל עליית הקומוניזם מלווים בחילופי שפות: גרמנית (שפת האם של הילדה) הפכה רוסית (שפת הכובש), רוסית הפכה לגרמנית (הכיבוש הבא) ואחר כך לרומנית, ואחר כך לעברית ואנגלית. אלה מלווים בחילופי שמות שחוותה הילדה ליטיקה שהפכה בסופו של דבר לעלית, והיא גאה בשינוי זה מאד.

לידה שעברה משפה לשפה גם יכולות נדירות לרכישת שפה (אולשטיין, 2010, עמ' 120) וגם אמביציה גדולה לעבוד, להצטיין, להשתייך - ואלה מאפשרים לה כיבוש של עברית וכיבוש של אנגלית ברמת שפת אם. את הרומנית, שהייתה השפה האינטלקטואלית שלה, בה למדה לקרוא ולכתוב, ובה "הרגשתי את עצמי משכילה" (אולשטיין, 2010, עמ' 114) ובה כתבה יומן אישי - היא קוברת ושורפת (אולשטיין, 2010, עמ' 122). בטקס של קבורת עבר (היא) שורפת את היומן, את הספר בו קראה **(ארבעים הימים של מוסה דאג)**, מאת פרנץ וורפל, ספר הממחיש גם את יכולותיה ורמתה של הילדה וגם משקף קשר אינטרסקטואלי מעניין של התמודדות מול השמדה) ואת בגדי הגלות.

הטראומות

האוטוביוגרפיה של אולשטיין מתארת את חייה של ילדה בתקופת השואה. עם זאת, אין זו שואה של מחנה השמדה. המושג "שואה" מקבל בסיפור של אולשטיין ביטוי מוחשי של חיי יום של ילדה קטנה. חיים רצופי פרידות, געגועים וסבל. קודם כל, יציאת האב לצבא, ובהמשך הגליית האם לטרנסניסטריה, תוך ציפייה עזה של הילדה לשובה, ואכזבה קשה שלה בעת הפגישה המחודשת עמה. המפגש עם אמה הזכורה לה כאישה חמה ואוהבת היה מנוכר, ומיד אחר כך באה פרידה נוספת. הפרידה מבאה כשנלקחה לדוד, ופרידה נוספת מבאה כשאביה לקח אותה עימו לבוקרשט, בתקווה לחיים מחודשים עם האם.

לצד הפרידות מבני המשפחה הקרובה, חיי הילדה מלווים ברעב ובשרשרת בלתי פוסקת של קשיים פיזיים, מנטאליים וחברתיים, הנמשכים גם לאחר תום המלחמה: התנהגות פוגענית של בני משפחה; פציעת הסבתא ומחלתה; מותו של הדוד (בנה של סבתא) ואבלם של סבתא וסבא; פגיעות מידי ילדים; ניצול והתעללות של ילדים; ניסיון לפגיעה מינית על ידי ילדים; הטרדה מינית על-ידי גבר מבוגר. הפגיעה הקשה מכל היא הקשר הבעייתי שהתפתח בין האם לבתה: האם אינה מקיימת עמה קשר פיסי חם, לוחצת עליה למלא עבודות בית שאינן בהלימה לגילה (למשל, התפקיד שהטילה עליה אמה לקנות דג טרי, להרוג אותו, לנקותו ולהכינו לבישול, בעמ' 106), אינה משמשת לילדה דמות נשית מלווה ותומכת בשלבי ההתבגרות המינית, ולא אוזן קשבת בקשייה החברתיים ובהתמודדות עם אלימות. השיא מבחינת המספרת היה בהתעלמות האם ממצוקת הנערה שחוותה הטרדה מינית: האם ראתה - אך לא סייעה לבתה (אולשטיין, 2010, עמ' 114). הרגע בו הנערה הבינה שאמה ראתה מה אירע אך לא סייעה לה הוא בגדר הלם עבורה.

הילדה חווה מגיל צעיר מאד תביעה רגשית המוטלת עליה לאיחוד המשפחה, אחריות שאינה הולמת יכולת רגשית וקוגניטיבית של ילדה בת שבע; חיים בהוויה של זרות רגשית בבית; תביעה של אביה להפגנת כישורים קוגניטיביים ברמה גבוהה, בלי להתייחס לטראומות, לנסיבות החיים ולשינויי השפה.

המבוגר הקורא בימינו ממואר כזה עשוי לתהות מה עלה בגורלה של ילדה שחוותה כל זאת, כיצד התפתחו חייה, ולהשתאות כי למרות הכול - גדלה אישה יציבה מבחינה נפשית, שהקימה משפחה לתפארת, והגיעה לקריירה אקדמית מרשימה. התהייה נכונה למקרה זה, כמו גם למקרים קשים רבים אחרים בתקופת השואה וגם לאחריה. עמיה ליבליך, במחקר על סיפורי חייהם של ילדים ניצולי שואה מציינת כי המקור ל"עמידותה של הנפש" (resilience) של מי שחיו בתנאים איומים של קיפוח וטראומה, כולל שואה, הוא גורם חיובי ויציב שהיה לילדים למרות האסונות (ליבליך, 2004). לפי המחקר, ילדים ששרדו את השואה הפכו לאנשים בוגרים ובריאים בנפשם, אם הייתה בסביבה דמות מיטיבה אחת ששידרה חום, אכפתיות, וקבלה (ליבליך, 2004, עמ' 79-80). מה שאיפשר הישרדות הוא דמות תומכת, וכן יציבות והמשכיות/רציפות בעולם הפסיכולוגי. במובן זה הסבתא היא הדמות

שאכן כוננה את ההמשכיות בעולם הפסיכולוגי בין בית הילדות שאבד לבין החיים הבוגרים, והייתה הדמות המיטיבה ומעניקת החום.

במחקר על אוטוביוגרפיות של נשים לפי המסורת הפמיניסטית, האם, ואחר כך הסבתא הן מעניקות החיים, הלחם, ההצלה. עם זאת, בסיפורה של עלית, כמו בספורים אחרים, יש נשים שנתפסות על ידי הילדה כנשים קשות ונעדרות חמלה [הדודה, האם]. קוש-זוהר (2009) מדברת על אתיקה של זיכרון שאינו הזיכרון הלאומי הבוחר לעצמו את הנרטיב של גבורה או של קרבן, אלא זיכרון שיש בו חמלה וסבל. הזיכרון הנשי, המחובר כאן לסבתא, מאפשר אתיקה כזאת של זיכרון בכתובת ילדים ניצולים וכן בני הדור השני לשואה. באבה היא מקור של חום אהבה וביטחון לילדה, ואחר כך לנערה המתבגרת. את ביתה זוכרת הילדה כבית אהוב, שיש בו אוכל טוב (אולשטיין, 2010, עמ' 20) אף שהמבוגרת יודעת שזה היה מזון בסיסי ביותר. בביתה היה לילדה שילוב שבין חופש במרחב לבין התייחסות אליה (אולשטיין, 2010, עמ' 24); את הבית בתקופת הגטו, שהיה גדוש נשים, היא מתארת כמקום של שותפות ואחוות נשים, "שטיח של נשים" (אולשטיין, 2010, עמ' 24). וכך, למרות הגעגועים לאב שחושבים שלא ישוב, ולאם שנלקחה לטרנסניסטריה ואין יודעים מה גורלה, "החיים עם באבה הסבו לי אושר רב [...] לא הרגשתי שאני אומללה" (אולשטיין, 2010, עמ' 36). סבתה הייתה מקור של סיפורים, בין אם סיפורי האחים גרים או סיפורי התנ"ך, אותם סיפרה סבתא (אולשטיין, 2010, עמ' 33). שעת התה, שעת "היאווה" מבחינת הילדה הייתה שעה של חסד: האוכל, אפילו אם מינימאלי, היה מלווה באהבה ובעמלנות בלתי פוסקת של הסבתא (אולשטיין, 2010, עמ' 33) שעשתה כל מה שניתן כדי לפרנס את המשפחה. הסבתא לימדה את הילדה לספור, את שמות האותיות בגרמנית וביידיש, לחרוז.

בנעוריה, הסבתא היא תמיד אוזן קשבת לנערה, ומקור לביסוס תחושת מסוגלות. סבתה משכנעת אותה כי היא יפה ומיוחדת מכל האחרות, "דעותיה עלי נטעו בי הרגשה נהדרת. דבריה ליוו אותי והעלו על שפתי חיוך של שביעות רצון בתקופות קשות וברגעי מתח" (אולשטיין, 2010, עמ' 125).

חוקרת השואה איריס מילנר, העוסקת בכתובה על השואה, מדברת על הגעגועים לאם כנושא מרכזי בכתובה על השואה של ילדים ניצולים/סופרים (מילנר, 2003, 2008), געגועים שנמשכים לאחר שוב האם, געגועים לאם המקורית, שאבדה במלחמה ושבה אחרת. מטבע הדברים, געגועי הילדה בת השלוש שאמה יצאה מהבית לטרנסניסטריה וחוותה שם חוויות קשות של הישרדות, ושבה כאישה שונה לגמרי מהאישה שיצאה - לא ייפסקו לעולם. הילדה בגרה, אך נותרה ילדה בהזדקקות לאם, והאם השתנתה ואינה מסוגלת להעניק לבת את אהבתה של אם לילדה שהיא בת שלוש מבחינה רגשית, אף שהיא בת שש, שבע, שמונה בגילה הביולוגי. אך למרות העדר הפיוס עם האם, מבחינת אולשטיין הכתיבה היא ביטוי להשלמה עם סיפור חייה, תוך נכונות לתת לו פומבי, ומעל לכל, הסיפור הוא מחווה גדולה של אהבה לבאבה, הסבתא, האם הגדולה של הספר.

שאלות אתיות: על מה/מי נכתב? מה עומעם, הושתק או הושמט? כיצד? מדוע?

כתיבה על אחרים-אינטימיים במסגרת אתנוגרפיות - היא סוגיה אתית לא פשוטה. אבל בספרות כתיבה כזאת הייתה קיימת תמיד. רומנים נכתבו על משפחות, על הורים, אחים, ילדים... וודאי שבסוגה כמו אוטוביוגרפיה. עם הסוואות או ללא הסוואות - להיות סופר/ת תמיד הייתה שאלה של אומץ לב: אם היית אמיץ מספיק, וכן מספיק - היה סיכוי שהכנות שבכתיבה שלך תסחוף את הקורא, ותציג אמת הנוגעת בקורא, ולא תהווה מקור לתחושת הצצה סקרנית בלבד.

כתיבת אוטוביוגרפיה לא דומה למופע חשפנות, אלא דומה יותר לשיחה עם הקורא על האופן שבו מתפתחת אישיות, מהלך שזורק אור על התפתחותו של הקורא עצמו. אם זה מוצלח זה מעורר חוויה אינטנסיבית של פתיחות, של רצון לגדול, להתרחב, ולא חוויה של מציצנות (זרחי, 2011).

בכתיבה מסוג זה נעשית ברירה של חומרים אוטוביוגרפיים. לא הכל ניתן לספר, מבחינת ההיקף ואולי גם מבחינת החשיפה, אך הכותבת אינה מנסה להציג את המצב המורכב באופן פשטני. מצד אחד, היא בוחרת להשתמש בהשמטה כטכניקה ספרותית: נאמרו ולא נאמרו דברים על מערכת היחסים בין האב לאם אחרי פגישתם המחודשת, ובינה לבין אמה. סיום הסיפור בגיל שלוש-עשרה, בהתקבלות הנערה בחברת הילדים בקיבוץ בסוף כיתה ז' (אולשטיין, 2010, עמ' 129), היעדר פירוט באשר להחלטה לשוב ולגור עם ההורים, וההשמטה של תיאור החיים המשותפים, מרמזים על מורכבות חיים אלה. נקודת המבט הבוגרת של המספרת מאפשרת לה להציג לקורא ואף להבהיר לעצמה את מערכת היחסים שבין ההורים במורכבותה: אופיים השונה מאד מלכתחילה, העובדה שכל אחד מהם חושב שמשפחתו נספתה, נסיבות החיים שמזמנות תחת קורת גג אחת אנשים צעירים, כמהים למגע ולחום - ואלה מוצאים שפה משותפת כזו או אחרת - מאירים באור חומל את הפירוק של המסגרת המשפחתית; ומנגד - מואר בהבנה המאמץ של באבה לקרב מחדש בין ההורים למען בתם, מאמץ שעלה יפה, לכאורה, בבניית הבית החדש, בבנייה איטית של קשר ושיחות בין האב לבת, אך לא בכינון קשרים משמעותיים עם האם. קשר אם בת בגיל ההתבגרות הוא בעייתי ממילא, וכאן הקשיים הוקצנו בשל הנסיבות ואופי הדמויות, ואולי דווקא בתחום זה הושתקו ועומעמו דברים.

הנרטיב האישי וזיקתו לנרטיב הלאומי

הסיפור של אולשטיין הוא לכאורה סיפור מינורי: סיפורה של ילדה אחת שלמזלה חוויית השואה שלה הסתיימה בכך שהיא ובני משפחתה ניצלו. זהו סיפור על ילדות בשואה שיש בו תקווה, ניצחון, חיים. כיצירת ספרות על השואה יש בו מידע היסטורי מסוים, הבהרה של יחסי יהודים עם שכניהם, גזרות הגרמנים (הכוכב הצהוב), רדיפות וגירושים, הפצצות וכן תיאור חיי יומיום של יהודים בתקופת השואה, שהסתדרו, שהסתדרו, ששרדו וגם כאלה שלא שרדו. גם כשיש תיאור של אסון (רצח הדוד)

או של זוועות - התיאור אינו קיצוני, והמצב עצמו אינו מצב של חיים במחנה השמדה, ואינו מאיים בקיצוניותו על הקורא, שמסוגל לקרוא וגם להיות קשוב להבנה רגשית פנימית של מהות האסונות: הפרידות, הניתוקים, הפחד, העוני.

הסיפור הפרטי הוא גם סיפורה של קהילה יהודית בצ'רנוביץ, סיפור המעבר של הקהילה מיד ליד במהלך המלחמה, סיפור הגירוש לטרנסניסטריה, סיפורם של חיילים יהודיים בצבא האדום. הוא גם סיפור של דור שלם של ילדים ניצולי שואה, שגדלו בדרך לא דרך, תוך מעבר מבית לבית, ולעיתים מעבר מיד ליד. זהו סיפור של דור של ילדים ששפת האם הביולוגית התחלפה להם בשפת אם מאמצת - שהם עצמם אימצו להם, העברית. דור של מהגרים שראו בהגירה עלייה ושאפו להיות חלוצים, ציונים, חלק מקולקטיב עמל שמקים מדינה - ללא ציניות. היא משמיעה את קולם וסיפורם של מי שבאו מעולם אנטישמי ושאיפתם לזהות לאומית בארץ הייתה עבורם דבר נעלה - והם מייצגים את הנרטיב הציוני. זה לא "נרטיב מטעם" מישוהו בגלל אינדוקטרינציה, אלא שאיפה טבעית להיות חלק מהמקום, מהחברה ומהלאום.

מה מקום הסופר/האוטוביוגרף, ומה מקום החוקר למולו?

הסיפור של אולשטיין הוא סיפור אישי, שנועד להיות מסופר, נקרא, ונחקר. אני, כחוקרת ספרות, התבוננתי בסיפור החיים של אולשטיין מבעד לעדשות המקצועיות שלי, תוך קישור סיפורה לשתי יצירות המספרות סיפורים של ילדות שנותקו מהוריהן בתקופת השואה, לסיפורה האוטוביוגרפי של אלונה פרנקל **ילדה** (2006), או לביוגרפיה שכתבה תמי שם טוב, **איך קוראים לך עכשיו** (2007). ואיני יכולה שלא לקשר את סיפורה של אולשטיין לסיפורי הילדות שאבדה לאהרון אפלפלד, סופר יליד סביבת צ'רנוביץ, שהיה ילד בעת שפרצה המלחמה, נלקח עם אביו לטרנסניסטריה, וכל כתיבתו מתרפקת על החיפוש אחר האם שאבדה במלחמה ולא שבה. בספרו **האיש שלא פסק לישון** (2010) השיחה הפנימית המתמשכת שמנהל הבן שבגר עם אימו, שלא זכה לשוב ולראות, מנחה אותו לייעודו כסופר. שם, במרחב המדומיין בספר - הוא שב ופוגש בה ובאב. המרחב הנפשי של אפלפלד מצוי באָבדן, ובניסיון לבנות ממנו עולם. המרחב הנפשי של אולשטיין - בעולם שנבנה וצורף מחדש, כמו תצרך, לאחר האָבדן, ועל גב התצרך נבנה עולם חדש. שניהם, אולשטיין ואפלפלד, מוצאים בטבע בארץ החדשה, בעצי המטע, בעבודה בקיבוץ, ביער - חיבור אמיתי למקום ומקור חיות לנפש.

וישנה גם נקודת המבט האישית שלי, כבת לניצולי שואה שעלתה לארץ בילדותה, שהמירה כמו עליית את שפת האם בשפה העברית, וחיה את השפה החדשה ואת תרבותה בחיי המקצועיים. הסיפור שלי מאפשר לי להבין מתוך ניסיוני האישי את היחס לשפה וגם את השאיפה להפוך לבת המקום, אחת מכולם. אלא שבמהלך השנים למדתי שמה שנראה כלפי חוץ "כולם" הוא לעיתים קרובות תוצאה של העמדת פנים והתכחשות לעבר, בדיוק כמו זה שמתארת עליית בפתח הדבר שלה. סיפורה של עליית אולשטיין הוא סיפור של הסרת מסווה והצהרת זהות האומרת: אני כאן, ואני לא מכאן; זו שפתי, אך יש לי עוד שפות רבות. לא עוד התחמקות מלספר את סיפור הילדות: לספר,

לפרסם, ולקבל את הזהות המורכבת שלנו כפי שהיא. טלילה קוש זוהר (2009) מדברת על הצורך בזיכרון של חמלה, זיכרון נשי, כשאנו מקשרים את ההווה עם העבר. ספורה של אולשטיין, המוקדש לסבתה, על באבה והילדה ליטיקה הוא סיפור כזה.

מקורות

- אבן, י' (1978). **מילון מונחי הסיפורת**. ירושלים: אקדמון.
- אילוז, א' (2008). **אינטימיות קרה - עלייתו של הקפיטליזם הרגשי**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אלקד-להמן, א' (2006). **לבדה היא אורגת - קריאה ביצירות נורית זרחי**. ירושלים: כרמל.
- אלקד-להמן, א' (עורכת) (2008). **זהויות ישראליות בין זר למוכר - קריאה ביצירות חמישה יוצרים בספרות ההווה**. ירושלים: כרמל.
- אלקד-להמן, א' (2009). 'הבית הוא המקום שממנו מתחילים' - על סוגיית ה(אוטו)ביוגרפיה בכתביה של רונית מטלון. **עיונים בשפה וחברה**, 2 (2), 99-123.
- אפלפלד, א' (2010). **האיש שלא פסק לישון**. יהוד: כנרת זמורה ביתן מודן.
- בטלהיים, ב' (1980). **קסמן של אגדות ותרומתן להתפתחותו הנפשית של הילד**. תל אביב: רשפים.
- בן-דב, נ' (2011). **חיים כתובים: על אוטוביוגרפיות ספרותיות ישראליות**. ירושלים ותל אביב: שוקן.
- ברוך, מ' (2000א). **ז'נרים בספרות לגיל הנעורים**. תל אביב: משרד החינוך, מפ"ט עמל.
- ברוך, מ' (2000ב). **ז'נרים בספרות לגיל ההתבגרות**. תל אביב: משרד החינוך, מפ"ט עמל.
- ברינקר, מ' (1990). **עד הסימטה הטבריינית: מאמר על סיפור ומחשבה ביצירת ברנר**. תל אביב: עם עובד.
- הילפריק, ק' (2007). **החיים עומדים למשפט - אוטוביוגרפיה אוונגרדית ופופולארית בזירת הקרב התרבותית**. בתוך: י' שפירא, ע' הרצוג, ת"ס הס (עורכים) **קנוני ופופולרי - מפגשים ספרותיים**. תל אביב: רסלינג, עמ' 153-162.
- זיו, א' (1984). **התבגרות**. רמת-גן: מסדה.
- זרחי, נ' (2011). **לצקת במילים את החלק החסר - ראיון**. **מכאן, כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, י', 307-318.
- כהן, א' (1988). **תמורות בספרות ילדים**. חיפה: אח.
- כנפי, ע' (2003). **ביוגרפיה ואוטוביוגרפיה משולבות**. **נפש: רבעון לפסיכולוגיה לטיפול רגשי ולחינוך יצירתי**, 14-13, עמ' 142-146.
- לאור, ד' (2009). "הביוגרפיה הספרותית בישראל, תמונת מצב". **דברי הקונגרס העולמי החמישה עשר למדעי היהדות**, ירושלים, האוניברסיטה העברית.
- ליבליך, ע' (2004). **בין זיכרון לבדיון: על ייצוגם של ילדים ניצולי שואה בספרות**. **אלפיים**, 27, 76-99.
- ליבליך, ע' (2005). **"להדחיק ספה": כמה פנים בכתביה האוטוביוגרפית של עמוס עוז**. **ישראל**, 7, 131-142.
- מילנר, א' (2003). **קרעי עבר: ביוגרפיה, זהות וזיכרון בסיפורת הדור השני**. תל-אביב: עם עובד.

מילנר, א' (2008). **הנרטיבים של ספרות השואה**. תל אביב: הקבוץ המאוחד.
פדיה, ח' (9.1.2008). ספרות במסע אחרי זהויותיה. **הארץ ספרים**, עמ' 42-48.
פרנקל, א' (2006). **ילדה**. תל אביב: מפה.
קוש זוהר, ט' (2009). **אתיקה של זיכרון - קולה של מנמוזינה וסיפורת הדור השני לשואה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
רגב, מ' (2002). **תחושתו של אדם המתגנב לילדותו: אסופת מאמרים על ספרות ילדים ונוער**. ירושלים: כרמל.
שם טוב, ת' (2007). **ואיך קוראים לך עכשיו?**. תל אביב ובית לוחמי הגטאות: דביר.
שקד, ג' (2005). מצבה לאבות, סימן לבנים: האוטוביוגרפיה של עוז על רקע האוטוביוגרפיות של גורי, קניוק ואפלפלד. **ישראל**, 7, 1-24.

- Bruner, J.S. (1986). **Actual minds, possible worlds**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilmore, L. (1994). **Autobiographics: A Feminist Theory of Women's Self-Representation**. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Gilmore, L. (2002). **The Limits of Autobiography: Trauma and Testimony**. Ithaca N.Y: Cornell University Press.
- Lejeune, P. (1989). **On autobiography**. P.J. Eakin (ed.), K. Leary (trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mickenberg, J. (2002). Civil Rights, History, and the Left: Inventing the Juvenile Black Biography. **Melus**, 27/2, 65-93.
- Smith, S. & J. Watson, (1998). Introduction: Situating Subjectivity in Women's Autobiographical Practices. In: S. Smith, & J. Watson (eds.) **Women, Autobiography, Theory: A Reader**. Madison: University of Wisconsin Press, pp. 3-52.
- Saul, W. E. (1986). Living proof: what Helen Keller, Marilyn Monroe, and Marie Curie have in common. **School Library Journal**, 10, 103-108.